

LISTAJUĆI KOMPJUTORSKU KONKORDANCIJU LUCIĆEVIH DJELA

Milan Moguš

1.

Prošlo je već deset godina otkako se u Zavodu za lingvistička istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu izrađuju kompjutorske konkordancije hrvatskih književnih tekstova kao plod zajedničkoga rada jezikoslovaca i elektroničara. Kad nije uspio, bar ne tada (prije desetak-petnaestak godina), projekt sa strojnim prevođenjem, jezikoslovci nisu prestali ispitivati mogućnost iskorištavanja druge vrline stroja, osobito kompjutora kojemu je svojstvena »nevjerojatna brzina računskih i logičkih operacija, isključena mogućnost dvoznačne interpretacije, logička iscrpnost, ... vrlo brzo abecediranje i ispisivanje prostorno ograničenog popratnog teksta uz točnu oznaku lokacije«. ¹ Tako je rođena misao o izradi kompjutorskih konkordancija kao osnovnog priručnika za svako daljnje raznoliko proučavanje jezika književnih djela.

Kompjutorske se konkordancije u Zavodu za lingvistiku izrađuju za potrebe dvaju zadataka. Prvo, za stvaranje korpusa suvremenoga književnog jezika na osnovi kojeg će se izraditi frekvencijski rječnik. Drugi je zadatak — kompjutorska analiza jezika hrvatske književnosti

od prvih pisanih spomenika do početka 19. stoljeća. U sklopu tog zadatka izrađene su dosada kompjutorske konkordancije ovih tekstova: »Razvoda istarskoga«, Marulićevih hrvatskih djela, Karnarutićevih djela, Zoranićevih »Planina«, zatim djela Lucićevih, Hektoroviće, Pelegrinoviće i Benetoviće, Barakoviće »Vile Slovinke«, Vitezovića »Odiljenja sigetskoga« i »Povaljske listine«. Prije toga izradio je Željko Bujas kompjutorsku konkordanciju Gundulićeva »Osmana«.

Sve su navedene konkordancije totalne, tj. konkordiran je cjelokupan tekst sa svim potvrdama svake riječi. Takve konkordancije imaju višestruku namjenu: od utvrđivanja autorstva nekoga teksta² pa do izrade rječnika pojedinoga pisca. Tako je i s kompjutorskom konkordancijom Lucićevih djela.

Korpus Lucićevih konkordiranih djela sastoji se od 22 »pisni ljuvene«, zatim teksta »Robinje«, 12 »pisni razlikih i poslanica« te prijevoda Ovidijeva spjeva »Pariž Eleni«. Formiran je tako tekst od 3.357 kompjutorskih redaka³. Kad je sve to nakon mnogih korekcija uneseno u kompjutorsku memoriju kao definitivan tekst, dan je znak stroju da čitav korpus najprije konkordira i da onda ispiše konkordanciju. Čitav je posao konkordiranja i ispisivanja trajao 1 sat 30 minuta i 45 sekundi. Dobiven je tako ispis od 472 strane u kojem se nalazi kompjutorski otisnut tekst Lucićevih djela i konkordancija od 23.049 riječi-pojavnica.

2.

Potpuni leksički inventar u konkordancijama upravo nuka na leksikografske zahvate svake vrste. To se u prvome redu odnosi na izradu rječnika pojedinih autora. U Sovjetskom Savezu imaju, pored ostalog, Puškinov rječnik, u Italiji Danteov, u Engleskoj Shakespeareov, u Sloveniji Prešernov itd. Bez obzira na različite koncepcije spomenutih rječnika, zajedničko im je jedno: svi su rađeni nakon prethodnog potpunog, a ne reprezentativnog ekscerpiranja građe. Jedni su iz tog potpunog fonda uzimali više, drugi manje, ali to je kvantitativno pitanje. Na osnovi naših totalnih konkordancija mogao bi se relativno lako izraditi npr. rječnik Marulićev, ili Gundulićev, ili Lucićev, ili rječnik pisaca

hvarskoga kruga i sl. Ili rječnik samo jednoga djela, npr. »Razvoda istarskoga« ili Gundulićeva »Osmana«.

Ali ako momentano nije najpreči zadatak izrada rječnika nekog književnika ili nekog poznatog djela, svakako je moguće upotrijebiti sadašnje konkordancije za dopune postojećim rječnicima. Kad se radi o djelima starijega razdoblja hrvatske književnosti, pa tako i o Lucićevim djelima, onda u prvome redu pomišljamo na dopune »Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika« što ga na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Akademijin je rječnik, sasvim sigurno, »jedan od najvećih leksikografskih pothvata u slavenskom svijetu, djelo kakvih nemaju ni mnogo veći narodi i u koje je uloženo preko sto godina napornog i samoprijegornog rada znanstvenih radnika«. ⁴ Upravo zato treba težiti da se, sistemom dopunâ, nadomjesti ono što je propušteno u njegovoj dugotrajnoj obradi. Nadomjesci mogu biti dvojaki. Jedni bi trebali »obuhvatiti sve one novootkrivene nezaobilazne spomenike naše jezične i kulturne prošlosti, osobito starijih razdoblja, koji ne mogu izostati u djelu tako značajne koncepcije«. ⁵ Izrada totalnih konkordancija tih novih — dosada neekscerpiranih — jezičnih spomenika bila bi najpogodniji način da se vidi što iz njihova rječničkog fonda valja uključiti u dopune Akademijina rječnika. Druga vrsta nadomjestaka, gotovo jednako važna kao prva, trebala bi obuhvatiti totalne ispise vrelâ koja su već upotrijebljena za izradu Akademijina rječnika. Naime, dosadašnja istraživanja, bazirana upravo na dovršenim totalnim konkordancijama nekolicine onih djela starije hrvatske književnosti koja su poslužila kao građa za Akademijin rječnik, pokazuju da pojedinih riječi iz izabranih i ekscerpiranih vrelâ ili uopće nema ili nema u određenom značenju. ⁶

Lucićeva djela idu u red ponajbolje ekscerpiranih tekstova za Akademijin rječnik. Zato korisnici toga rječnika mogu naći na mnogo mjestâ podatak da se određena riječ nalazi »samo u jednoga pisca XVI vijeka« i da je primjer upravo Lucićev, kao npr. sub voce *bestrudno*, *česmenit* 'čestit', *dobahtati* 'bahćući doći', *dužnica* 'dužno žensko čeljade', *dvorka* 'dvorkinja', *isklad* 'izlaganje', *iskašati se* 'iskositi se', *iskloniti se* 'pokazati se', *kološ* 'kolos' i dr. Tako se npr. kod glagola *cakliti se* navodi da »dolazi bez se u jednog pisca XVI vijeka« te se spominje Lucić. Međutim, tek se iz konkordancije vidi da je to jedna jedina potvrda u čitavom Lucićevu opusu i da se radi o prenesenom značenju toga glagola:

»Nego što svitliti bude jur Danica
i rosom cakliti zelena travica.«

(U vrime ko čisto, 3—4)

Upravo ta jedinstvo u potvrdama upućuje na činjenicu da se zacijelo radi o originalnom jezičnom stvaraocu i majstoru riječi. Pa ipak: i kod tako savjesno ekscerpiranih Lucićevih odličnih stihova, promaklo je uvrstiti u Akademijin rječnik, kako pokazuje konkordancija njegovih djela, natuknice kao što su

veznik *dani* 'niti':

»I tarpit ni muka strilu *dani* ranu,
Gospoje, iz luka tvojega poslanu«

(Otkad se zamota, 33—34)

prilog *doklino* 'dokle':

»Ne samo da ždrila, *doklino* vira rih
Malo manj, saspila naša je za naš grih«

(U pohvalu grada Dubrovnika, 97—98)

prilog *doselu* 'dosele, dosada':

»Ja ću te činiti bit majku veselu
I tige zabiti ke t' biše *doselu*«

(Robinja, 261—262)

glagol *istati* 'izbjeci':

»Ka da bi ne dala, Bože, tebe tada
Ne bi muk *istala* ma duša nikada«

(Od božićne noći, 25—26)

prilog *izglasa* 'glasno, naglas':

»Prem tada *izglasa* htiše se da vapim
Za ujid od pasa ne tarpit ku tarim«

(Robinja, 393—394)

prilog *svujdi* 'svuda':

»Garkinja Elena *svujdi* se pripiva«

(Nesrića ako je, 33)

Ovom nepotpunom popisu treba dodati čitav niz imena poput *Ake-
loj, Ankiž, Erekteja, Flegra, Ganimed, Jazon, Lionej i dr.*, iako se imena
iz vrelâ starih pisaca obrađuju u Akademijinu rječniku.

Druga se vrsta manjkavosti odnosi na riječi kojih ima u Akademi-
jinu rječniku, ali ne u značenju kakvo se nalazi u Lucićevim djelima.
kao npr.:

dohitati puškami 'pušćanim zrnom dosegnuti':

»Najpri su s vojskama podaleče stali
gdino jih *puškami* ne bi *dohitali*«

(Jeronimu Martinčiću, 185—186)

boraviti u miru 'mirovati, biti u mirnodopskom stanju':

»Toga cić svak pravi, a pravo, na viru
Da mudro *boravi* Dubrovnik *u miru*«

(U pohvalu grada Dubrovnika, 93—94)

izditi parsi 'pokazati prsa':

»Tko garlo iz bila mramora i ruke
I *parsi* *izdila* s dvi drage jabuke«

(Tko čista izmota, 21—22)

Slično je tomu obrada riječi *Sava* i *Drava* koje se, dakako, nalaze u
Akademijinu rječniku, ali s. v. *Drava nema* pluralnih oblika *kakve*
susrećemo u Lucićevoj »Robinji« (stih 123—124):

»Nismo se brodili po *Savah* i *Dravah*
I toke obili klance po *dubravah*«,

gdje se očito radi o sinonimima za imenicu »rijeka« (u Lucića dakle:
nismo brodili po mnogim rijekama).⁷

Među nedostatke valja ubrojiti i slučajeve kad je Lucićeva potvrda
ranija od one koju navodi Akademijin rječnik. Tako npr. sub voce
mani 'zaludu' stoji da se rabi »u našem jeziku od XVIII vijeka«, a iz
konkordancije se vidi da je Lucić čak dva puta upotrijebio tu riječ te
početak upotrebe riječi *mani* 'zaludu' treba pomaknuti za dva stoljeća
ranije.

Koliko god navedene pojave bile zanimljive i korisne leksikografski,
one tek djelomično pružaju uvid u prave suodnose leksičkih jedinica u

Lucićevu djelu. Ti se odnosi neusporedivo bolje vide zagledanjem u konkordanciju. Ilustrirat ću to s nekoliko primjera.

U finom tkanju svojih stihova Lucić je, kao uostalom i mnogi vrsni pjesnici, posezao za dubletama. Razlozi su bili različiti: od sroka do broja slogova. A iz konkordancije se odmah vidi (za razliku od bilo kojeg rječnika) da Lucić varira *dekla* i *dikla* (deminutiv je samo *deklica*), *dilnik* i *dionik*, *ditić* i *djetić*, *dočekati* i *dočkati*, *nadaleče* i *nadaleku*, *ništo* i *ništor* i *ništure*, *nitko* i *nitkor* i *nitkore*, *onada* i *onda*, *s nami* i *s nama*, *mev njimi* i *mev njima*, *ovdi* i *ovdika* i *ovde* i *ovdeka* itd. U 1. licu singulara prezenta Lucić varira *buđu* i *budem*, *kaju* i *kajem*, *prošu* i *prosim*, *scinju* i *scinim*, *velju* i *velim*. Ali tek kad se otvori konkordancija i pregledaju svi primjeri sa *ja*, dobiva se pravi uvid u Lucićevu uporabu ovoga oblika. Tada se može jasno razabrati da je, generalno govoreći, nastupila polarizacija prezenta na *-im* nasuprot glagolima drugih osnova koji u 1. l. sg. prez. imaju nastavak *-u*. Zato je kod Lucića redovito *ćutim*, *hvalim*, *hitim*, *kudim*, *ležim*, *lovim*, *sidim*, *stidim*, *stojim*, *vidim* pored spomenutih dubleta *prosim* i *prošu*, *scinim* i *scinju*, *velim* i *velju* i pored *nasiću* (ne: *nasitim*) odnosno *posviću* (ne: *posvitim* 'posvijetlim'). Lucićevi participi mogu biti *bil* i *bio*, *čul* i *čuo*, *štil* i *štio*, ali samo *dal*, *donesal*, *dostojal*, *dobival*, *gledal*, *hitil*, *utargnul*, odnosno *bolio*, *činio*, *zahvalio* i dr. Varirati može *ča* i *što*, ali numerički odnosi iz konkordancije pokazuju da je *što* kudikamo češće od *ča* (odnos je 102:9). Kad smo već kod čakavsko-štokavskih dubleta, treba reći da se u Lucićevu jeziku reflektira $\epsilon \rightarrow a$ iza *j*, *č*, *ž* redovito kod *čado*, *jatra*, *žaja*, *žadna*, dublete su *počati* i *početi*, *začati* i *začeti*, ali je uvijek samo *jezik*. Stariji i noviji oblik varira Lucić često kod *človik* i *čovik*, ali je samo *dvići* (a ne *dići* ili *dignuti*), samo *doditi se* a ne *dodirnuti se* ili *dotaknuti se*) i dr. A d se sve to sa sigurnošću utvrdi, bilo je potrebno, zahvaljujući konkordanciji, tek nekoliko minuta unatoč Lucićevu korpusu od preko 23 tisuće riječi.

Ovakve nas varijacije i konstante upućuju da se u daljnjoj analizi osvrnemo na nekoliko Lucićevih sintagmi koje se u konkordanciji prepoznaju kao kolokacije konkordiranih riječi. Uzmemo li npr. riječ *dika*, uvidom u konkordanciju možemo odmah razabrati da a) Lucić sláže *diku* uz određeni broj imenica (samo jedanput uz pridjev: *vičnje dike*) i b) da se *dika* u takvu okruženju nalazi uvijek na drugome mjestu: *čast i dika*, *kripost i dika*, *kruna i dika*, *slava i dika*, *radostju i dikom*. Zanimljive su također povezanosti pojedinih imenica s pridjevom: *čelo*

je samo *vedro*, *sud* 'posuda' je uvijek *caklen*, odnosno *markla* je samo *noć*, *rana* je redovito *britka*, *oči čarne* i *bistre*, a *obarve* su *tanke* i *čarne*. Tako smo se približili poznatim Lucićevim stihovima iz pjesme »Jur nijedna na svit vila«:

»Parsti joj su tanci, bili,
obli, duzi, pravni prosti,

odnosno:

Parsti su joj pravni prosti,
obli, duzi, tanci, bili«

gdje, prema svjedočanstvu konkordancije, navedene pluralne oblike pridjeva — izuzevši *tanci* i *bili* — nalazimo u citiranim stihovima — i nigdje drugdje. Sve to govori, s jedne strane, o Lucićevu preuzimanju renesansnih pjesničkih shema, ali i o stvaranju posebnosti i, time, prepoznatljivosti njegovih stihova. Takva se dvovrsnost kolokacijâ osobito dobro vidi u riječima s većom frekvencijom, kakva je npr. riječ *gospo-ja*. Od 75 potvrda 44 su vokativi bez ikakva pridjeva. Tamo gdje se uz tu imenicu nalazi pridjev, na prvom je mjestu *lipa* odnosno *prilipa* i *najlipša*, a zatim *plemenita*, *gizdava*, *majahta*, *čestita*, *česmena*, *prava* ili s negacijom *nemila*, *neučna*, *neharna*. Takve raznovrsne uporabe pridjeva nemaju baš svi hrvatski renesansni pisci, iako se neke sintagme, poput *gospoje lipa* i *gizdava*, nalaze u mnogih. Važnije je međutim da se Lucić može ubrojiti u one rijetke pisce koji riječ *gospoja* upotrebljavaju u prenesenom značenju, kao

»Troja će biti i ostat *gospoja*«
(Pariž Eleni, 426)

Navedene je pojave moguće prikazati upravo zato što imamo pred sobom totalnu konkordanciju s potvrdama svih oblika svake riječi. Ali nije manje zanimljivo proučavanje funkcije istoga oblika ako je njegova frekvencija izrazito visoka, kao što su npr. veznici. Kao i kod drugih pisaca, tako je i kod Lucića veznik *i* jedna od najučestalijih riječi sa 864 potvrde. Naravno, najveći broj tih potvrda pokazuje obično vezivanje riječi s riječju, kao npr. *zdravlje i pokoj*, *ljubav i vira*, *dan i noć*, odnosno povezivanje tzv. kontaktnih sinonima poput *stid i sram*,

bol i zled, jid i čemer, pisni i skladanja i sl. Ali kad se pažljivije pregledaju sve potvrde sa *i*, otkriva se u Lucića postupak razdvajanja povezanih dijelova s tim da je drugi dio, zajedno s veznikom *i*, uvijek na kraju stiha:

- »moju da želju poznaje i misal«
- »nje govor ki zvoni tanko i besidi«
- »veseli oni tvoj zgovor i primudri«
- »i opet teku njoj i hitim«
- »procinih tvoj razum pak i čud«
- »protivil se listo ričmi da i dili«
- »kako se ja stidim evo sad i kajem«, itd.

Da se ne radi o slučajnosti nego o stilskom udovoljavanju zakonima versifikacije, potvrđuju Lucićevi primjeri s povratnom zamjenicom *se*. Od oko 550 potvrda sa *se* najveći ih dio otpada na mjesto ispred glagola kojim obično završava stih ili rečenica:

- ... misal se zabude
- ... vridnosti se broje
- ... virom se obeza
- ... otkad se zamota
- ... k njima se utiču
- ... vazda se proliva, itd.

Ali kad je zamjenica *se* iza glagola, redovito je od njega odvojena, po put:

- »obećah tebi se za slugu«
- »kad očuti drugi se glas potom«
- »jer mnjah izbavit tuge se i muke«
- »mogući dobavit take se jabuke«
- »o, kako utaži njom se morska sila«
- »ispalji gdi palju pisni se razlike«
- »nego uvarčila močno se u njemu«
- »ganu dobrotom se svojom«
- »i tvoja tim godi lipist se pridraga«, itd.

Nastojali smo ilustrirati tek neke Lucićeve zahvate što smo ih zapazili listajući kompjutorsku konkordanciju njegovih djela. Jedan je

dio navedenih Lucićevih postupaka bio zacijelo poznat filolozima. Ali im možda nije bilo poznato koliko je malo vremena utrošeno da se, zagledajući u totalnu konkordanciju, dođe do svakog točnog podatka. To i jest svrha priručnikâ što ih izrađuju elektronički strojevi. Oni pomažu znalcu da se ne zamara banalnostima (razvrstavanjem, abecediranjem i sl.), nego da sve svoje snage usmjeri na kreativan dio posla. A u tom stvaralačkom dijelu ni najbolji kompjutor ne može zamijeniti čovjeka.

BILJEŠKE

¹ Željko Bujas, *Kompjuterska konkordanca Gundulićeva »Osmana«*, Filologija, sv. 7, Zagreb 1973, str. 37.

² Uspor. Milan Moguš, *Je li Marulić autor Firentinskog zbornika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 14, Zagreb 1976, str. 51—54.

³ Kod pjesama je svaki stih redak, dok je kod proze (kao što je npr. posveta Francisku Paladiniću u »Robinji«, odnosno Jeronimu Martinčiću u »Pariz Eleni«) u kompjutorski redak stalo oko 50 znakova.

⁴ Dragica Malić, *Uz završetak jednog velikog posla*, Jezik, sv. 5, Zagreb 1976, str. 145.

⁵ Dragica Malić, *Navedeno djelo*, str. 151.

⁶ Uspor. Milan Moguš, *O nastanku kompjutorskih konkordancija i njihovoj upotrebi pri analizi teksta*, Književni jezik, sv. 3, Sarajevo 1977, str. 5—18.

⁷ U Akademijinu se rječniku s. v. *Sava* navodi baš ovaj Lucićev primjer, ali kao potvrda za »oveću rijeku, koja dolazi iz Slovenije, gdje su joj izvor, dijeli u jednom dijelu svoga tijeka Hrvatsku od Bosne i Srbije, a utječe u Dunav kod Beograda« (tom XIV, str. 724), dakle za pravo značenje rijeke Save, a ne za preneseno značenje, kao što smo ga ovdje interpretirali.